

Mojim detom

MICHAL HORSKÝ

POLITICKÉ ISKRENIE

Vítězství a prehry slovenskej politiky

MARENČIN PT

Kniha bola vydaná s finančnou podporou Nadácie TA3

Copyright © Michal Horský, 2018
© Marenčin PT, spol. s r. o., Bratislava, 2018
Jelenia 6, 811 05 Bratislava
marencin@marencin.sk www.marencin.sk
Cover photo © Ľuboš Pilc
Cover © Marenčin Media, 2018
Design © Marta Blehová, 2018
711. publikácia, 1. vydanie

ISBN 978-80-569-0284-4 (viaz.)
ISBN 978-80-569-0285-1 (ePDF)
ISBN 978-80-569-0286-8 (ePub)

ÚVOD

Politika je hra, v ktorej to vždy iskrí. Hra, ktorá si neberie oddychový čas, ba ani polčasovú prestávku. Keď utíchnu oslavy víťazstva, keď sa prehltne horkosť z prehry, všetko sa začína nanovo. Toto pravidlo platí primárne pre demokratické spoločnosti a od nežnej revolúcie je tiež neodmysliteľnou súčasťou slovenskej politiky. Toto pravidlo zároveň akosi podvedome velí, aby sa víťazi aj porazení hneď po voľbách pustili do novej, možno ešte drsnejšej politickej hry. Do hry, v ktorej sa zápasí o tróny, ministerstvá alebo trafiky a čoraz zriedkavejšie o idey, hodnoty a vízie. Porazení neraz bojujú o prežitie, alebo aspoň o lepšiu pozíciu pred ďalšími voľbami. Prvý rok po voľbách je tým obdobím, v ktorom sa najlepšie prejaví to, kto bol a kto ešte stále je dobrý politický hráč. Kto má akú výdrž. Kto si musí predsa len vybrať oddychový čas, či nadobro odísť do politického dôchodku.

Na to, aby sme vedeli identifikovať, kam bude smerovať slovenská politika po ostatných parlamentných voľbách a ako sa bude ďalej vyvíjať smerom k prezidentským voľbám, ktoré sú naplánované na jar 2019, je potrebné poznať východiská a príčiny súčasného stavu slovenskej politickej scény. Je potrebné obzrieť sa na začiatok budovania našej demokracie a štátu a pomenovať vtedajšie víťazstvá a prehry politických elít, formujúcich sa politických strán a v neposlednom rade aj nás samotných – voličiek a voličov, viac či menej pasívnych občanov a pozorovateľov diania v aréne slovenskej politiky. Analýza zlomových okamihov, víťazstiev a prehíer slovenskej politiky od vzniku Slovenskej

republiky je dôležitým faktorom k poznaniu našej súčasnosti a budúcnosti.

Už začiatkom 90. rokov minulého storočia som vo svojich esejach, rozhovoroch a diskusiách s kolegami politológmi upozorňoval na to, že slovenská demokracia je krehká, že môže veľmi ľahko skorodovať. Môže prehrať boj s mocichtivými politikmi, ktorí uprednostnia neliberálne podoby demokracie či nové formy totalít, ktoré budú pod ochranou ruského medveďa alebo miestnych oligarchov tzv. domácej kapitálovej vrstvy mečiarovských a postmečiarovských privatizérov. Obzretie sa za metamorfózami slovenskej politiky odhaľuje zlomové udalosti slovenskej politiky, ktoré sa odzrkadľujú v našej politickej realite a z ktorých mnohé – často nepoučení – opakujeme dodnes. Nádej, ktorú občania spájali s prvou vládou Mikuláša Dzurindu a naštartovaním reforiem a integračných procesov smerom k Európskej únii a NATO, rýchlo zatienili nezhody politických spojencov a ľahkovážnosť politických elít, ktoré v konečnom dôsledku uprednostnili partikulárne záujmy politických strán či jednotlivcov a umožnili nástup prvej vlády Roberta Fica a politickú reinkarnáciu Vladimíra Mečiara a Jána Slotu. Pravicoví politici sa však nepoučili a s dôverou verejnosti opäť hazardovali v čase vlády Ivety Radičovej, ktorá skončila neslávne, pustením balónika, ktorý mal v rukách Richard Sulík. Kríza pravice, dôvery v politické strany a v politiku vytvorili priestor pre anti-politiku, pred ktorou už roky varovali francúzski politológovia a v našom geopolitickom priestore najmä filozof Václav Bělohradský.

V povolebných rošádach sa nesformovala taká vláda, ktorá by otočila kormidlo smerovania slovenskej politiky a po jednofarebnej vláde strany Smer-SD podnietila reformu pravicovej scény. Richard Sulík opäť raz viac rečnil, než konal. Igor Matovič sťa „slon v porceláne“ a Radoslav Procházka zas svojím vajataním nedali šancu na zmenu kurzu. Politickí matadori a ambiciózní nováčik tak vytvorili vládu, ktorá spojila Slovenskú národnú

stranu a Most-Híd do dovtedy nevídanej vládnej koalície. Nepomohli protesty. Ani obvinenia zo zrady voličov. Nič nezmenili ani hysterické reakcie staronovej opozície, doplnenej o antisystémovú stranu Kotleba – LSNS a anti-politické hnutie Sme rodina – Boris Kollár.

Kríza, v ktorej sa nachádzala slovenská opozícia, nevediac, ako sa vyrovnáť s danou situáciou, len podčiarkovala skutočnosť, že táto vláda – hoc pre mnohých nečakaná – nemala v danom čase reálnu alternatívu. A to ani v momente, keď sa jej jednota otriasala v základoch. Prvýkrát pri rozpade Prochádzkovej strany #Sieť, druhýkrát v čase krízy dôvery medzi predsedami vládnych strán v lete 2017. Opozícia však rezignovala na politiku. Viac než uchopiteľné politické idey, programové vízie a riešenia ich zaujímala mediálna prezentácia, predbiehanie sa v predkladaní stále nových káuz a hranie sa na vyšetrovateľov, prokurátorov a sudcov. Až jeseň minulého roku a s ňou spojené voľby do VÚC naznačili, že existuje možnosť na zmenu.

Tú im však poskytla iná udalosť. Slovenskú verejnosť šokovala brutálna vražda mladého novinára a jeho snúbenice. Odpoveďou na túto vraždu bolo prebudenie nespokojnosti so súčasným stavom. Občianska spoločnosť sa vzopála a ľudia na námestiach si vynútili odchod nepopulárneho ministra vnútra a predsedu vlády Roberta Fica. Počas rozpadu vládnej koalície načas zastavila rekonštrukcia vlády, avšak vo vzduchu je stále možnosť predčasných volieb. Nikto si nie je ničím istý – ani víťazstvom, ani porážkou. Ale sú to práve dlhoročné vyprázdňovanie politických strán, vzostup anti-politiky a oslabenie princípov zastupiteľskej demokracie, ktoré sú indikátormi blížiacej sa možnej prehry demokratickej politiky.

Milý čitateľ, o tomto všetkom sú rozhovory o víťazstvách a prehrách slovenskej politiky a o politickom iskrení v našej politike, ktoré je dohrou volebného boja zo začiatku roku 2016. Rozhovory, ktoré vznikali v rozmedzí ostatných dvoch rokov – či už v diskusných reláciách v televízii TA3, alebo s novinármi z re-

dakcií Pravdy a iných médií. Nezanedbateľnú časť tvoria tiež doposiaľ nepublikované dialógy a eseje, resp. rozhovory, ktoré vyšli pred niekoľkými rokmi.

Na záver chcem poďakovať všetkým, vďaka ktorým mohla vzniknúť táto knižka. V prvom rade mojim deťom Michalovi a Svätoslave, ktorí mi pomáhali s každodennými starosťami. Mojim študentom, kolegom a dnes už najmä priateľom Dionýzovi Hochelovi, Martinovi Dankovi, Radkovi Dudovi a Jozefovi Lenčovi za podnetné pripomienky pri finalizácii textu, ale aj rady a myšlienky pred nejdenným rozhovorom, ktorý som v poslednom čase poskytol médiám. Tiež novinárom Petrovi Bielikovi a Igorovi Stupňanovi za ich otázky, ktoré ma opätovne primäli k premýšľaniu o politike a jej súvislostiach. A v neposlednom rade mojim priateľom a dlhoročným spoločníkom, ešte z čias vysokoškolského časopisu Echo, Petrovi Zemanovi, Eugenovi Gindlovi a Martinovi Bútorovi. Ďakujem patrí aj vám, milí čitatelia, za vaše reakcie či pripomienky, ktoré ma motivovali k napísaniu tejto knihy.

Všetkým vám ďakujem.

Autor

3x O REVOLÚCII PO SLOVENSKY

MODERNÁ REVOLÚCIA A VZNIK REPUBLÍK OD NOVEMBRA 1989 DO JÚNA 1992

Obdobie rokov 1990 až 1992 bolo mimoriadne dôležité pre formovanie a priebeh politickej a ekonomickej transformácie Československa. Vo Federálnom zhromaždení dominovali témy postavenia a vzťahov prezidenta a parlamentu v postrevolučnom ústavnom systéme a tiež otázky budúceho, avšak už demokratického usporiadania vzťahov medzi Čechmi a Slovákmi v spoločnom štáte či prípadne rozdelených štátoch. K téme revolúcie a porevolučného vývoja sa slovenská spoločnosť vracala pravidelne. Jedným z priestorov bola aj konferencia na pôde Fakulty humanistiky Trnavskej univerzity, kde v novembri 1993 prebehla konferencia O podiele posttotalitných elít na rozdelení Československa. Z diskusií a debát s rôznymi českými a slovenskými politikmi vznikol aj nasledujúci rozhovor.

Keď sa spätne pozriete na udalosti z novembra 1989, čo podľa Vás patrilo k prednostiam transformácie v Československu? Ako vnímate obdobie medzi novembrom 1989 a júnom 1992?

K prednostiam obdobia november 1989 až jún 1992 patria predovšetkým: spôsob, akým sa česko-slovenská spoločnosť a tiež jej novembroví lídri vyrovnali s predchádzajúcim režimom, uskutočnené legislatívne zmeny v celom systéme zákonodarstva a v neposlednom rade aj naštartované transformačné hospodárske procesy. Tieto tri historické skutočnosti zásadne ovplyvnili nielen ponovembrový život v Československu, ale pretrvali aj

neskôr v samotných republikách. Myslím si, že budúcnosť docení najmä zákonodarnú činnosť federálneho zhromaždenia, ale aj jednotlivých národných parlamentov. Napriek ostrej dobovej kritike nedokonalosti prijímaných zákonov (čas na verejnú diskusiu bol prakticky nulový) ostávajú stále hlavným garantom uskutočnených demokratických zmien v celej našej spoločnosti. Iba mimochodom, dokladá to tiež fakt zachovania akademických slobôd a Trnavskej univerzity v novembri 1992.

Necelý rok po vzniku nezávislých štátov sa stále objavujú hlasy tých, ktorí vystupujú proti rozdeleniu spoločného štátu. Bola vôbec po novembri 1989 určitá možnosť, že by nedošlo k delbe federácie?

Pre stúpencov zachovania jednoty československého štátu, najmä však pre tých, pre ktorých vstúpiť do dejín neznamena len dívať sa späť, ale predovšetkým ísť dopredu, chcem pripomenúť iba niekoľko momentov spoločenského života a politických rozhodnutí, ktoré de facto podmienili a de iure vyústili do založenia dvoch samostatných štátov. Budúci historici transformačného obdobia, ale aj súčasní projektanti nových národných štátov, by si mali všimnúť doteraz prehliadané a menej diskutované skutočnosti, ktoré podnietili rozdelenie.

Čo máte konkrétne na mysli?

Po prvé – je to rozhodne historicky bezprecedentný vplyv a zodpovednosť jednej politickej sily slovenskej politickej scény za budúci osud Československa. V prvých demokratických voľbách občan odovzdal svoju dôveru primárne nositeľom revolučných zmien. V Českej republike tri a pol milióna voličov legítimizovalo takmer 45-percentné zastúpenie Občianskeho fóra (OF) vo všetkých parlamentoch. Hnutie Verejnosť proti násiliu (VPN) získalo približne milión volebných hlasov a 32-percentné zastúpenie v parlamentoch.¹ Podľa obsadenia najvyšších funkcií v štáte (a to v oboch republikách) VPN spoločne s OF nominovalo aj kandidáta na prezidenta ČSFR a okrem neho tiež samostatné posty predsedu Federálneho zhromaždenia, federálnej vlády, SNR

a republikovej vlády. Rok po revolúcii, už 17. novembra 1990, slovenská politická reprezentácia nominovaná hnutím VPN dosiahla taký kulminálny bod zodpovednosti za osud Československa, aký nemala žiadna česká ani slovenská politická sila v predchádzajúcom sedemdesiatpäťročnom vývoji. Táto okolnosť, pochopteľne, implikovala a dodnes vyvoláva množstvo otázok, ktoré súvisia s tou politickou situáciou. Otázne je predovšetkým to, či boli aktéri politických zmien v Slovenskej, ale aj Českej republike skutočne pripravení na radikálne systémové zmeny a zodpovednosť za transformáciu systémov, ktoré v každom historickom období fakticky nakoniec vyúsťujú do spochybnenia samotnej existencie štátu.

A podľa Vás boli muži a ženy novembra 1989 na túto zmenu a zodpovednosť adekvátne pripravení?

Pozrime sa na to, ako sa vyvíjali vtedajšie politické procesy. Ideové mocenské a geopolitické zmeny vyvolané pádom komunizmu v strednej Európe majú v 20. storočí svoje historické paralely iba s obdobiami konca dvoch svetových vojen. Pri vysvetlení faktu odovzdania kľúčových mocenských pozícií v štáte jednému hnutiu sa môžeme uspokojiť tým, že bolo osobnostne profilované alebo diplomaticky obratne prerozdelené v politických rokovaniach v júni 1990 po prvých slobodných voľbách. Faktom však ostáva, že nominované osobnosti v otázke tvorby ústavy a štátoprávneho usporiadania Československa zaujímali často až protichodné názory a postoje. Svedčí o tom aj skutočnosť, že v roku 1992 všetci zúčastnení skončili v rozličných politických zoskupeniach, ktoré neraz vzájomne súperili o moc aj predstavu budúcnosti. Diplomacia neobratnosť a dôverčivosť tých, ktorí rozhodovali o zostavovaní najvyšších politických orgánov štátu, zostala ukrytá v koordinačných centrách OF a VPN a jej autori sa napokon ocitli mimo oblasti reálnej parlamentnej politiky. V tomto kontexte hovoriť o akejkolvek pripravenosti je veľmi naivné.

Čo bolo podľa Vás druhou prehliadanou skutočnosťou, ktorá koniec koncov viedla k rozdeleniu federácie?

Po druhé to boli kroky a vzťahy najvyšších ústavných inštitúcií. Vysvetlenie dôvodov, prečo sa legitímne zvolené a ustanovené najvyššie orgány štátu – Federálne zhromaždenie a vláda – fakticky vzdali právomocí rozhodovať o svojom bytí či nebytí a rozhodovanie o existencii štátu ponechali iným orgánom. Vo viacerých článkoch a diskusiách, čo sa venovali tejto oblasti, boli spomínané niektoré historické udalosti, ktoré predchádzali rozdeleniu. Konflikty, ako boli pomlčková vojna² a boj o kompetenčné zákony, oslabovali Federálne zhromaždenie. Dnes už je verejnosť pomerne zoširoka oboznámená o takmer ročnej snahe prezidenta predložiť na schválenie vlastný návrh novej ústavy. Tiež o rokovaníach oboch národných rád a o dohovoroch z Mílova už vieme takmer všetko.³ O čom sa však nehovorilo a stále hovorí málo, je fakt, že v marci 1992 iba dvomi či tromi hlasmi v slovenskej časti Snemovne národov neprešla podstatná novela ústavy, ktorá mala reálnu šancu uregulovať ďalší politický vývoj v Československu. Táto novela ustanovovala orgány, do ktorým majú byť v nastávajúcich voľbách opätovne zvolení poslanci federácie. Tento kľúčový moment bol veľmi málo medializovaný aj preto, že menovaná komisia Federálneho zhromaždenia pre vypracovanie ústavy prejavila len minimálnu aktivitu a celé Federálne zhromaždenie, vďaka jeho predsedovi i predsedníctvu, považovalo celú vec za druhoradú. Hlavným dôvodom bol nesúlad a vzájomné protirečenie vo výkone prezidentskej, zákonodarnej a výkonnej moci.

Ako to myslíte? V čom bol ten problém?

Na prvý pohľad sa zdalo, že pevný koaličný základ mal iba vzťah prezident (Havel) a federálna vláda (Čalfa). Okrem faux pas pri jej menovaní (vláda v jeden deň bola vymenovaná, zároveň abdikovala a opätovne bola vymenovaná) si prezident v priebehu jej činnosti vynútil a prijal abdikáciu iba dvoch jej členov, pričom kauza odvolania ministra obrany Václavíka dodnes nie je dostatočne objasnená.

Vzťah federálnej vlády a Federálneho zhromaždenia podliehal

pozvoľnej erózii politického času a štiepeniu politických strán a hnutí v parlamente. Napriek týmto okolnostiam nedošlo k vážnej kríze, aj keď premiér vlády a ďalší ministri ako poslanci hlasovali za celý rad zákonov, ktorých schválená predloha v parlamente často principiálne popierala pôvodný návrh vlády. K takým patrili návrh, ktorý obhajoval predseda vlády, ale neobhájil pôvodnú verziu vlastného návrhu tzv. lustračného zákona, rovnako ako už vtedy presvedčivo samozrejmy a neomylný minister financií bol fakticky prinútený súhlasiť s fenoménom reštitúcií v procese privatizácie a hospodárskych reforiem.

Avšak najväčšie, ba až ďalekosiahle dôsledky pre osud Československa mal vzťah prezidenta a Federálneho zhromaždenia. Charizmatický vodca politických zmien, nominovaný a zvolený do funkcie prezidenta drvivou parlamentnou väčšinou, počas celého funkčného pôsobenia dokázal znovu získať väčšinu v pléne Federálneho zhromaždenia iba pri schvaľovaní jediného zákona, a to zákona o udeľovaní čestných vyznamenaní ČSFR. Ostatné ním navrhované právne normy a iniciované predlohy, často zamerané na zachovanie spoločného štátu, niektoré zákony o referende, ale aj zákon o posilnení právomocí prezidenta či zmena volebného zákona sa nedostali ani len na prerokovanie v pléne parlamentu. Spolupráca prezidenta a parlamentu sa napokon obmedzila iba na de facto jednostrannú komunikáciu a prednášanie slávnostných prejavov na pôde parlamentu. Federálne zhromaždenie v tomto konflikte dosiahlo to, o čo sa usilovalo: dominantné postavenie na československej politickej scéne. Neraz sa to prejavilo i tzv. jakobínskymi formami (farbenie tanku naružovo a nosenie červených hviezd). Avšak reálne politické využitie tohto dominantného postavenia sa nijako nepretavilo do úsilia zachovať zjednotené Československo.

Bol podľa Vás ešte nejaký dôvod, ktorý spôsobil, že sa nepodarilo zachovať federáciu a tá sa následne rozpadla na dva suverénne štáty?

Áno, treťou príčinou bolo medzinárodné postavenie Česko-

slovenska, ktoré počas jeho existencie tvorilo vždy základnú prioritu domácej aj zahraničnej politiky. Napriek tomuto úsiliu vo svojej skoro sedemdesiatpäťročnej histórii bolo takmer tridsať rokov nielenže politicky závislé od nejakej veľmoci, ale de facto aj vojensky okupované. Vojenské okupácie boli pre obyvateľstvo legitimizované formou dodatočných ratifikácií tzv. medzinárodných dohôd a vynútených protokolov. Rovnako aj nástup a tiež pád komunistickej totality mali všetky formálne znaky parlamentne legítimnej demokracie. Hodnota medzinárodnej suverenity Československa vo vedomí miliónov ľudí iba minimálne korešponduje s ich osobnou slobodou a nezávislosťou. Nesúmeriteľná váha v medzinárodnom postavení Československa ako integrujúceho prvku v strednej Európe bola jednoznačná už pri založení tohto štátu. Po desaťročiach devastácie stredoeurópskeho geopolitického priestoru akoby sa vytratila. Navyše národné vlády, parlamenty a ich predsedníctva zvažovali prvky suverenity hlavne vo vzájomných česko-slovenských vzťahoch a prvok medzinárodnej obrany suverenity ovplyvnil ich rozhodovanie iba minimálne. Akoby Československo v medzinárodnom ohľade bolo iba prostým súčtom Čiech a Slovenska na mape stredovýchodnej Európy.

Mníchov a Moskovské protokoly, lepšie povedané vírus mníchovstva, normalizácie a celkovej rezignácie na možnosť ubránenia suverenity štátu, nielen v čase mocenského vákua, ale aj jeho polarizácie, bol tretím míľnikom na ceste k štátnej samostatnosti a medzinárodnej suverenite dvoch malých štátov. Od 1. januára 1993 pre pätnásť miliónov občanov bývalého Československa nastala nová éra. Väčšine z nich neostáva nič iné, iba si pripomenúť známy výrok jednej chorvátskej spisovateľky, ktorá po rozpade Juhoslávie napísala: „Milujem svoju krajinu, pretože je malá a je mi jej ľúto.“

Ubehli štyri roky od novembrových udalostí. Ako hodnotíte to, čo sa od roku 1989 udialo? Ako vnímate samotný rozpad federácie?

Hľadanie odpovedí na otázky o príčinách a dôsledkoch rozpadu Československa sú stále naliehavé a aktuálne. Spôsob pádu totality v Československu aj s odstupom tri a pol roka je možné hodnotiť ako mimoriadne demokratický. Ďalšie generácie v Čechách aj na Slovensku dozaista docenia túto skutočnosť. Horiace parlamenty nikdy spoľahlivo nesvietia na ceste k demokracii. V oblasti práva a legislatívy sa zrealizovali také obrovské zmeny, že si ich dodnes jasne a dôsledne neuvedomujeme. Rovnako dôležitá však bola aj ekonomická transformácia. Politické garnitúry, ktoré nastúpili po voľbách v roku 1992, nevytvorili inú alternatívu oživenia hospodárskeho života v Čechách, ba ani na Slovensku. No a nakoniec by sme nemali ignorovať skutočnosť, že postkomunistické elity zlyhali v oblasti morálno-politickej tým, že nedostatočne vymedzili mantinely politickej kultúry. Vidíme to aj v dnešnej dobe. Nie je to iba dôsledok vtedajšej politiky, ale možno jedna z hlavných príčin rozdelenia Československa.⁴

Doplnil by som to polovážne-položartom, predovšetkým v skratke. Od vzniku oboch štátov je výrazná aj premena ich spoločenskej klímy. Keby som to mal vyjadriť obrazne, Slovensko stálo a stále stojí pred tým, aby si ubránilo základné hodnoty demokratickej spoločnosti v samostatnom štáte. Česká spoločnosť to dnes tiež nemá ľahké a musí si zvykať na vážne odchýlky od demokratických štandardov. Aj keď ďalší vývin republík vychádza z jednej spojitaj nádoby, ich dnešné problémy sú už v podstate nesúmeriteľné.

Michal Horský, november 1993

NOVEMBER 1989: MODERNÁ POLITICKÁ REVOLÚCIA

Na Trnavskej univerzite pôsobili mnohé osobnosti, ktoré sa aktívne zapájali do politických udalostí novembra 1989 a tiež do zápasu o demokraciu v čase mečiarizmu. Medzi učiteľmi budúcich politológov boli bývalí disidenti aj ostrakizovaní intelektuáli, bývalí i v tom čase aktívni politici. Výsledkom takéhoto na verejnú politiku zameraného prístupu k politológii boli a dodnes sú desiatky absolventov univerzity, ktorí pôsobia na významných pozíciách v médiách, súkromnom i mimovládnom sektore, v štátnej správe, akademickom prostredí aj v politike. Jedným z pozitívnych dopadov tohto „taviaceho kotla“ politickej vedy bola aj konferencia November 89 v regiónoch Slovenska a dnešok (november 1989 – november 1999), ktorá sa pri príležitosti desiateho výročia nežnej revolúcie konala na pôde Trnavskej univerzity. Z nej pochádza aj nasledujúci rozhovor a spomienka na revolučné udalosti.

Ako sú s odstupom desiatich rokov vnímané udalosti novembra 1989?

Udalosti roku 1989 v stredovýchodnej Európe, a teda aj november 1989 v Československu, jedni považujú za puč, ľudovú vzburu či štátny prevrat, iní za zmenu, demokratickú revolúciu. Rozdielnosť tvrdení je významovo tak protirečivá, že napokon nie iba popiera zmysluplnosť otázky, ale relativizuje aj samotnú udalosť. Ambivalentnosť tvrdení má však viacero príčin.

Memoáre aj odborné štúdie, ktoré spochybňujú revolučný vývin udalostí, poukazujú na tri závažné okolnosti. Predovšetkým na to, že pád režimov sa mohol uskutočniť iba po tom, ako koloniálno-imperiálna mocnosť Sovietsky zväz prestal poskytovať komunistickým diktatúram vojenskú ochranu. A keďže toto rozhodnutie predchádzalo udalostiam, zdá sa im, že bolo vopred

plánované a riadené. Po druhé – priebeh udalostí vo väčšine krajín sa uskutočnil bez revolučného násilia zdola. Domnievajú sa preto, že v spoločnostiach chýbala všeobecná vôľa k zmene. A napokon tretím naliehavým argumentom, ktorý popiera revolučný charakter zmeny, je aj okolnosť, že elity predchádzajúceho režimu, komunistická nomenklatúra, neboli zvrhnuté, ale ich politicko-hospodárska moc, v rôznych variantoch, v postkomunistických štátoch pretrváva až dodnes.

Aký je obraz novembra 1989 v politologickej perspektíve?

Ten je závislý od toho, ako je z politologického hľadiska charakterizovaná revolúcia, resp. ako s odstupom času hodnotia udalosti spred desiatich rokov. Aj keď revolúcia môže byť len sotva demokratická, väčšina autorov napriek týmto argumentom uznáva, že zmeny vo vládnych mocenských štruktúrach sa predsa len uskutočnili demokratickým spôsobom. Nové politické autority a občianske hnutia svojím zdôrazňovaním hodnôt pluralitnej demokracie, občianskej slobody a dlhodobu presadzovanej ochrany ľudských práv konštitutívnym spôsobom prelomili v tom čase panujúci, avšak „chátrajúci“ politický a hospodársky systém. Pravda, nestalo sa to za deň ani za týždeň.

Revolúcie si vždy vyžadovali omnoho hlbšie a širšie zmeny v spoločnosti, než je možné urobiť, alebo aj neskôr v reflexiách z večera do rána postihnúť. To, či a do akej miery boli demokratické revolúcie vyvolané – a neskôr aj podnietili komplexnú zmenu spoločenských hodnôt, sociálnych štruktúr, politických inštitúcií, ako aj zmeny vo vládnucich elitách a ich sociálno-spoločenskom zázemí –, ukáže vždy až dlhší časový odstup. Aj preto autori teórií revolúcií rôznych ideových orientácií prísne rozlišujú spoločenské prostredie, v ktorom sa revolučné zmeny pripravujú a odohrajú, samotný revolučný akt a tiež zmeny, ktoré sa bezprostredne i neskôr po ňom uskutočnia. Namiesto pokusov o tento výklad udalostí často siahame po ich politickej interpretácii. Toto má však viacero príčin, prípadne úskalí.

Môžete ich nejako priblížiť? Špecifikovať?

V prvom rade – udalosti posudzujeme podľa akéhosi ideálneho modelu dokonalej revolučnej situácie. Tento model je pritom odvodený osobitne z našich predstáv, z bývalej marxistickej interpretácie revolúcií, ale aj z dvestoročnej tradície sociálno-spoločenských revolúcií, ktoré sa odohrali na našom kontinente. Podľa tejto kolektívnej pamäti by naša revolúcia mala obsahovať prinajmenej väčšinu týchto faktorov.

V prvom rade existenciu autokratického alebo totalitného režimu, ktorého politický systém nemá zabudované mechanizmy pokojnej výmeny moci. S tým súvisí násilné zvrhnutie moci namiesto jej prirodzeného odchodu. Vynútená alebo prirodzená strata autority je tiež sprevádzaná stratou ľudovej podpory, bezprávnym nastoľovaním revolučného teroru, ktorý napokon postihuje vlastných nositeľov revolúcie. Formujú sa organizované skupiny odporcov režimu, ktoré šíria zvesť o všeobecne očakávanej veľkej zmene. Vládnuci režim sa preto pokúša čeliť tejto zvesti, a to primárne zavádzaním čiastkových, predovšetkým však hospodárskych reforiem, ktoré vyúsťujú do ešte väčšieho spoločenského zmätku a ekonomického úpadku. Zaskočená moc preto povoľuje limitované politické reformy, ktoré jej majú prinavrátiť stratenú legitimitu. Namiesto obnovy dôvery u obyvateľov privolávajú obavy a neistotu do vlastných radov aj v represívnych zložkách: v štátnom aparáte, polícii, tajnej polícii a pod. Režim, ktorý je konfrontovaný s domácim i zahraničným politickým tlakom, sa dostáva do výraznej defenzívy.

Politická opozícia vystupuje z ilegality, revoluční lídri vyzbrojení vlastnou revolučnou doktrínou sa vracajú z vyhnanstva v cudzine, alebo vychádzajú priamo z väzení. Vystupujú na revolučné tribúny, zoskupujú individuálnu a kolektívnu nespokojnosť, zvrhávajú starý režim. Nová spoločenská vízia mobilizuje masy a revolucionári novú pravdu, pomocou získaných pozícií v inštitúciách štátnej moci, najskôr ponúkajú a potom vnucujú celej spoločnosti. Revolučnú slobodu strieda revolučný teror a po ňom paternalistický autoritatívny režim, v ktorom revolúcia po-

žiera vlastné deti. Eufórie a ilúzií zbavené masy, preriedené rady revolucionárov spočinú napokon v rukách diktátorov, nových otcov vlasti.

Takto vytvorený schematický model revolúcie, ktorý je súčasťou spoločenských predstáv je dôvodom, že udalosti novembra 1989 nevnímame ako revolúciu?

Isteže. Hoci tento „ideálny“ model revolučných udalostí je veľmi schematický a tak trochu aj parodický, historici a politickí analytici ho odvodili zo skutočných udalostí, ku ktorým patrí francúzska revolúcia z roku 1789, ruské revolúcie z roku 1917, čínska revolúcia z roku 1949, iránska revolúcia z roku 1979 a dve storočia paralelne s nimi a po nich nasledujúce ľavicové a pravicové revolúcie v treťom svete. Ich špecifické črty sa, pochopiteľne, líšia, avšak všetky majú vždy približne totožný priebeh.

Spoločné je tiež krédo revolúcie, ktoré kedysi vyslovil Robespierre: *„Ak sa opiera vláda ľudu v dobe mieru o cnosť, v revolučnej dobe sa opiera cnosť o teror. Pretože cnosť bez teroru je bezmocná, teror bez cnosti je vraždením.“*⁵ A keďže aj politická definícia revolúcií prednostne akcentuje *„násilné, masami podporované uchopenie moci, ktoré nesie so sebou zásadnú zmenu systému“*, a v našej časti sveta žiadne násilie nebolo (až na rumunskú „vianočnú“ revolúciu), udalosti roku 1989 iba málokto považuje za revolúciu v jej pravom zmysle.⁶

Takže podľa Vás majú pravdu tí, ktorí november 1989 prirovnávajú k štátnemu prevratu, povedzme podobnému, akým bol ten, o ktorom sme sa do roku 1989 učili ako o Víťaznom februári?

Odhladiac od faktu, že žiadna stranícka oligarchia sa v stredovýchodnej Európe nevzdávala moci dobrovoľne, nemôžeme revolučné udalosti nazývať štátnym prevratom či dokonca sebadeštrukciou komunizmu. Podľa viacerých súčasných filozofov politického myslenia iná okolnosť určuje povahu udalostí. Prakticky určujúcou vlastnosťou, ktorá odlišuje revolúciu od iných masových udalostí, ktoré sú spojené s násilím, je to, že má

základ vo viere. Revolúcia je podľa Sartoriho preto revolúciou, že ju mobilizuje viera, ktoré potvrdzuje súbor ďalších vier a nádejí, čo smerujú proti režimu, ktorý chcú zvrhnúť. Teda primárne nie násilie, ale všeobecná viera v násilie, ilúzia, že režim musí byť zvrhnutý a zmenený, sú tým hlavným kritériom. A takúto vieru, ako dokladajú dobové dokumenty a spomienky súčasníkov, ale fakticky i mnohí účastníci novembrových udalostí u nás, mali v tom čase aj občania Československa. Je preto správne a opodstatnené hovoriť o revolúcii. Otvorená je však otázka, o akú revolúciu v tom čase v skutočnosti išlo.

Ako to myslíte? November 1989 bol revolúciou, ale nie takou, ako ju vidíme, alebo akou by sme chceli, aby bola?

Komplikovanosť odpovede spočíva v tom, že rok 1989 sa odlišuje od iných revolučných rokov nie iba svojou nenásilnou formou v momentoch prelomu, ale aj tým, že jeho aktéri, občianske združenia, hnutia a iniciatívy, nemali vopred pripravený žiaden revolučný plán a chýbala im tiež konkrétnejšia predstava o budúcom sociálno-spoločenskom usporiadaní porevolučného obdobia. Namiesto premyslených plánov improvizovali a vlastnú revolučnú moc spútavali. Namiesto novej vízie o dokonalejšej spoločnosti sa uspokojovali so spoločenskou realitou, pádom komunistickej politickej moci, a budúcu víziu spoločnosti prenechávali volebným programom novovznikajúcich strán, ktoré sa po desaťročiach mohli v slobodných voľbách uchádzať o politickú moc.

V prvých dňoch, týždňoch a mesiacoch s neobvyklým purizmom akcentovali individuálnu morálku, apelovali na občiansku dôstojnosť. Dokladajú to mnohí vtedajší aktéri, medzi nimi aj jeden z najpovolanějších, Petr Pithart, ktorý opakovane konštoval, že idealista Havel a ani jeho priatelia nemali pripravené nič. Neexistoval scenár prvých krokov ani konkrétne zákony, ba ani plán dosadiť svojich ľudí do funkcií. Podľa viacerých pamätníkov novembra sa vo všetkom improvizovalo až úplne na poslednú chvíľu – a dodnes improvizujú všetci: nikto na svete, ani Bush, ba ani CIA, neboli na zmenu pripravení. *„Jedno ale premyslené bolo,“*

napísal Pithart, „že to nebude iba ďalšia revolúcia, jeden z prevratov, jedna debilná stena extrému proti inej debilnej stene iného extrému.“ (Pithart, 1998:288)

V tomto koncepte, hoci revolúcia bez vízie a nepripravená, nadobudla novú, osobitú kvalitu. Absencia vízie zároveň negovala možnosti obhajoby revolučného násilia. Nepripravenosť a počiatočné bezvládie dávali všetkým zúčastneným – prostredníctvom demokratických volieb – možnosť podieľať sa na ďalšej politike revolučnej zmeny. Namiesto radikálnej sociálno-spoločenskej revolúcie prišla k slovu politická revolúcia.

Aký je rozdiel medzi revolúciou a politickou revolúciou?

Moderný výklad revolúcií má prinajmenej štyri základné prístupy k ich interpretácii. Už som spomínal ten najrozšírenejší t.j. marxistický koncept revolúcie. V tomto koncepte iba ťažko môžeme vnímať udalosti našej revolúcie. Funkcionalistické hodnotenie revolúcií poukazuje na nevyváženosť mocenských vzťahov a z nich prameniacu nestabilitu spoločenských systémov. Preferuje spoločenskú významnosť budovania mocenských politických inštitútov na úkor participácie mas na celej revolučnej zmene. A v tomto zmysle prinajmenej stredoeurópske udalosti roku 1989 môžeme považovať za politické revolúcie. Sociálno-psychologický prístup k interpretácii revolúcií by nám zrejme umožnil lepšie pochopiť motívy, ktoré v takom čase vedú k revolučnému násiliu, ale aj zabraňujú jednotlivcom pristupovať k použitiu masového revolučného násilia.⁷

Politické revolúcie charakterizujú prvý spôsob spoločenskej zmeny a za ich historické vzory sa považujú holandská revolúcia z rokov 1555 – 1585, anglická revolúcia v rokoch 1640 – 1660 (1689), americká revolúcia z rokov 1776 – 1789. Naproti tomu sociálno-spoločenské revolúcie transformujú politické, ale aj triedne štruktúry a sú sprevádzané a čiastočne uskutočňované ľudovými revoltami zdola. K mobilizácii mas využívajú revolučnú rétoriku a ideológiu, okamih eufórie strieda chaos, revolučný teror a rozličné formy novonastolenej autokratickej vlády. A za

také sú považované kontinentálne revolúcie, ktoré prebehli v priebehu ostatných dvesto rokov, prípadne revolúcie v treťom svete.

Bola podľa Vás revolučná zmena v Československu úspešná?

Podarilo sa nám zvládnuť československú politickú revolúciu?

Isteže, nemožno zjednodušovať a ani prikrášľovať politickú realitu, ani našu existenciu v nej. Po desiatich rokoch ešte stále veľa ľudí buď nedôveruje revolučnej zmene, spochybňuje revolúciu, alebo jednoducho v zákulisí politiky hľadá, prípadne stráži „tajomstvo“ jej prvých hýbateľov. Jedno je však zrejmé. Občania tejto časti sveta, poučení vlastnou skúsenosťou, už nezopakovali chyby svojich revolučných predchodcov. Pod vplyvom mnohých faktorov demokratické revolučné politické elity, akokoľvek neskôr znevážené, spontánne, vedome či mimovoľne, siahli po anglosaskom modeli spoločenskej zmeny – politickej revolúcii. A v duchu tejto tradície a politickej filozofie pristúpili k zmenám štátnej moci zodpovedne a uvažlivo.

Mnohé z našej totalitnej minulosti pretrváva podnes. Zmeny sú pomalou a tiež nejasnou kombináciou graduálnych reforiem a revolučných zmien. Mieša sa v nich tak kontinuita s diskontinuitou a tiež nádej v budúcnosť so starou komunistickou minulosťou. Na pozadí nového politického cynizmu, demagógie, virulentného etnocentrizmu a stupňujúcej sa sociálnej nerovnosti zaznieva pojem revolúcia až príliš anachronicky. Aj tak však toto označenie jasne indikuje pojem politickej revolúcie, ktorý, ak som sa snažil preukázať, najpresnejšie postihuje nielen revolučný zlom, ale aj udalosti, ktorých sme od tých čias až po súčasnosť priamymi aktérmi. Nebol to ani puč, ani prevrat, ani svetové či domáce sprisahanie. Ak už pre nič iné, tak preto, že to nebola jednorazová, ukončená udalosť, ale proces, ktorý sa u nás, v našej časti sveta uzatvorí až po tom, keď budeme mať pocit a istotu, že demokracia je pevná a nezvratná. Bola, je a bude to ešte stále moderná politická revolúcia.

Michal Horský, november 1999

REVOLÚCIA SRDC BEZ ZLOBY

Ako si spomínate na nežnú revolúciu v roku 1989, čo ste vtedy robili?

Príchod nežnej revolúcie bolo cítiť v ovzduší, v letných, čiastočne slobodných voľbách v Poľsku, v opustených trabantoch občanov NDR, ktorí sa začali ukrývať na nemeckom veľvyslanectve v Prahe, a v rozpadajúcom sa Berlínskom múre. Celý svet a aj my sme čakali na výsledky maltského stretnutia Reagana a Gorbačova. U nás však stála otázka tak, či okupačné vojská opustia kasárne a vydajú sa do ulíc, ale aj tak, kedy a akým spôsobom pod revolučným tlakom sa začne rozpadáť normalizačný režim. Na zahraničných rozhlasových staniciach čítali petíciu *Niekoľko viet*, aktivizovali sa predovšetkým chartisti, ochranári, sociológovia, náboženské podzemie, ktoré začalo ešte o rok skôr pamätnú Sviečkovú demonštráciu, ale aj ďalšie skupiny občanov nespokojných s režimom. Ja som mal to šťastie, že priateľ má pozval na prvé verejné vystúpenie mladých ľudí, vysokoškolákov a ochranárov, ktoré sa uskutočnilo 16. novembra na Mierovom námestí v Bratislave. S priateľom sme stáli na chodníku a na opačnej strane na rohu Banskobystrickej boli dvaja esenbáci a medzi nami vari stovka mladých odhodlaných ľudí, ktorí žiadali slobodu pre seba a krajinu.

Verili ste už od prvých novembrových udalostí, že porážka totalitnej moci je neodvratná?

S ohľadom na revolučný priebeh pádu totalitných režimov v stredovýchodnej Európe, kde Československo a Rumunsko boli až na ich konci, nebolo ťažké uveriť, že porážka totality je neodvratná. Išlo skôr o to, akým spôsobom – či krvavým, alebo nežným – sa bývalí vládcovia rozídu s mocou. Navyše išlo o to, že každý občan krajiny musel sám v sebe vybojovať odvahu k preja-

veniu občianskych postojov. Bola to revolúcia odvahy a srdc bez zloby a nenávisti, na ktorej sa podieľali státisíce občanov.

V roku 1968 boli tiež snahy o demokratizáciu spoločnosti, smerovalo v tom čase Československo k pluralitnej demokracii?

Myslím, že vtedajšie vedenie krajiny, tzv. obrodzujúca sa KSČ, cítilo svoje limity v tzv. akčnom programe strany, ktoré načrtli do programu nebývalej straníckej tolerancie v nastoľovaní atmosféry tzv. socializmu s ľudskou tvárou, v rámci ktorej predovšetkým amnestovali státisíce ľudí, ktorých režim neprávom držal desaťročia vo väzniciach.⁸ Bol to veľký čas rehabilitácií nevinných ľudí, ale o perspektíve zavedenia pluralitnej demokracie s trhovou ekonomikou snívalo iba pár nenapraviteľných optimistov združených v Klube angažovaných nestraníkov, a to predovšetkým v Čechách.

Prvé mesiace po nežnej revolúcii bola spoločnosť nasýtená pozitívnou energiou, prečo sa idea novembra začala vytrácať?

Ten rozpad pozitívnej energie po páde totality svojho času politológovia zaregistrovali nielen v našej krajine, ale bol to jav celosvetový. Tento úkaz sa ako prvý zistil v Latinskej Amerike v 70. rokoch, kde sa po páde vojenských diktátorov a marxistických revolucionárov občania tešili a tancovali v omamnom pocite slobody a demokracie. Po roku však zistili, že v obchodoch chýbajú základné potravinové články – a obvinili z toho hašterivých poslancov v novovzniknutých parlamentoch. Iba málokto si uvedomoval, že vďaka haštereniu rôznych politických zoskupení majú občania možnosť a právo nie iba tancovať, ale vziať do vlastných rúk svoj osud, osud svojej rodiny a vlastnej krajiny. Zastupiteľská demokracia je nepochybne ten najnáročnejší model spravovania spoločnosti a k úspechu potrebuje zrelého občana.

Ak porovnáte politiku zo začiatku 90. rokov 20. storočia a teraz, v čom sa zmenila?

Začiatkom 90. rokov sa občania našej krajiny príkladne zbavili päťdesiat rokov fungujúceho totalitného režimu. Spôsob, akým to urobili, ocenil celý demokratický svet. Rovnako ani rozpad fede-

rácie a vytvorenie dvoch samostatných štátov kultivovaným spôsobom nemá paralelu vo vtedajšej Európe, plnej drobných nacionalistických vojen. Tieto hlboké sociálno-spoločenské a politické zmeny nepochybne vyniesli na povrch aj tzv. postrevolučnú penu plnú špiny. Mám na mysli prerastanie vládnej moci mafiánskymi gangmi, klbčenie sa o majetky a nespravodlivú privatizáciu. Pozitívom je, že krajina sa po roku 1998 dokázala rozísť s takýmito mafiánskymi praktikami, ale vyprázdnený priestor následne zaplnila zahraničná mafia. Súčasná politická klíma je neporovnateľná s turbulentnými 90. rokmi. Bez zveličovania môžeme povedať, že prelom storočí patrí k vrcholu slovenského politického a hospodárskeho rozvoja v našich dejinách. Bez rozdielu, či vládla pravica, alebo ľavica, Slovensko sa prvýkrát v histórii začalo zviditeľňovať vo svete a stále viac dávať možnosti aj svojim občanom. Aj keď, prirodzene, tak ako v iných demokratických krajinách vo svete, silné osobnosti z hospodárskeho života sa pletú do demokratickej politiky, ktorá v demokratických režimoch je doménou občana a ním volených zástupcov.

Mnohí ľudia sa odvracajú od tradičných strán a hovorí sa o kríze dôvery k politikom. Kde vidíte príčinu toho, že ľudia sa neraz utiekajú k populistickým a extrémistickým hnutiam?

Nepochybne strany a hnutia aj u nás urobili viac dobra ako zla, ale to zlo sa stále pripomína. Kríza dôvery k politikom má však oveľa hlbšie korene, než ako pokrikujú politici niektorých ministrov. Predovšetkým sú to tri vážne dôvody. Proces globalizácie posledných desaťročí je do takej miery zložitý, že občan iba ťažko môže rozlíšiť, za čo sú zodpovední ním podporovaní politici vo vláde a za čo celoeurópske, svetové hospodárske trendy. Šarvátky opozície s koalíciou, kto má podiel na hospodárskom rozvoji, klesajúcej nezamestnanosti, pripomínajú detské prekáračky, a občan má iba minimálnu možnosť overiť si pravdivosť tvrdenia jednej i druhej strany. No a napokon je tu aj tretí novodobý fenomén, a to vplyv migrácie na zavedený život v európskej spoločnosti. Podľa odhadov iba v tomto momente je v pohybe 50 až 60 mili-

ónov ľudí, ktorí si zachraňujú holé životy pred vojenskými konfliktmi, náboženskými trenicami a ekologickými katastrofami. V takejto klíme sa mimoriadne začína dariť tzv. anti-politike, prípadne nepolitickej politike, v ktorej klesá význam politických strán, čo odnepamäti tvoria kostru zastupiteľskej demokracie. To je sprevádzané poklesom dôvery a vplyvu médií, ktoré predovšetkým u mladej generácie vytláčajú sociálne siete.

Pre mladú generáciu je november 1989 už len história a mnohí ani nevedia, čo sa vtedy vlastne stalo. Je to chyba škôl alebo rodiny?

Je to aj – aj. Ľavicové politické myslenie viac akcentuje vplyv školy a prostredia, zatiaľ čo pravicovo konzervatívne myslenie akcentuje význam vplyvu rodiny. V našich podmienkach má však svoj vplyv aj prežívanie a odpor k dvojtvárnemu životu, ktorý sme my a naši predchodcovia zažívali v bývalom režime. Konkrétne – ktorý otec, mama či starí rodičia si radi sadnú k rodinnému krhu a priznávajú svojim deťom, že len preto, že sa báli, že oni nebudú môcť chodiť do škôl, sa pretvarovali a zúčastňovali sa na prvomájových sprievodoch alebo chodili k volebným urnám.

Hodnota slobody sa pritom dnes vníma ako samozrejmosť.

Sloboda sa právom vníma ako samozrejmosť, je to vlastne vzduch nášho spoločenského života. Tak ako strata ovzdušia zabíja všetko živé na planéte, tak aj strata slobody, o ktorú môžeme prísť takmer nebadane, zabíja bohatosť nášho duchovného života. Prichádzame o ňu vtedy, keď transparentné spoločenské procesy sú nahrádzané zákulisnými dohodami a vydieraním, pričom slobodná vôľa občana je potláčaná.

Pravda, 17. november 2017

METAMORFÓZY SLOVENSKEJ POLITIKY

Tri rozhovory o revolúcii ukázali, ako sa v odlišných časových intervaloch od novembra 1989 menil pohľad a akcent na udalosti, ktoré sme v tom čase považovali za kľúčové v kontexte realizovanej spoločensko-politickej zmeny a tiež formovania demokratického politického systému. V prvých rokoch, ešte v medziach československej federácie, no predovšetkým v čase, ktorý bol spätý s budovaním a konsolidáciou Slovenskej republiky. Ak sa dnes spätne pozrieme na minulých dvadsaťpäť rokov slovenského príbehu, nepopierateľne sa nám myseľ pristaví pri niektorých dôležitých historických míľnikoch, ktoré vytyčujú slovenskú cestu od vzniku republiky až po jej – v súčasnosti mnohými neváženú a znevažovanú – najúspešnejšiu dekádu. Najdôležitejšími medzníkmi uplynulého štvrtstoročia boli nežná revolúcia – pád totality (1989), rozpad Československa a vznik dvoch samostatných štátov (1992 – 93), nástup mečiarizmu špinavej peny revolúcie so slovenským variantom kryštálovej noci dlhých nožov, ktorá bola spojená s divokou privatizáciou (1994), tiež ukončenie tejto etapy našej histórie spojené s porážkou mečiarizmu (1998), vyhrabávanie sa z čiernej diery v ére dzurindizmu (2002), z hľadiska zmeny paradigmy stranického systému to bola tiež oligarchizácia politiky v koalícii Roberta Fica, Vladimíra Mečiara a Jána Slotu (2006 – 2010) a v neposlednom rade premárnená šanca demokratickej pravice v podobe nezrelej koalície Ivety Radičovej

(2011 – 2012), návrat vlády jednej strany (2012 – 2016) až po politické hry nových koalícií (2016) a v konečnom dôsledku nástup anti-politiky (2016 – 2018).

Spomienky na túto dobu a analýza politických procesov sú dôležité pre lepšie pochopenie udalostí, ktoré sa za dvadsaťpäť rokov udiali v našej politike, a pre pochopenie politických hier, ktoré sa hrali na slovenskej politickej šachovnici. Začnime teda obdobím, ktoré bolo síce ešte stále poznačené eufóriou zmeny režimu a vzniku Slovenskej republiky, ale súčasne dobou, počas ktorej naša demokracia čelila najväčším hrozbám.

ROZPAD ČESKOSLOVENSKA A VZNIK DVOCH SAMOSTATNÝCH ŠTÁTOV (1992 – 93)

V rozhovore z roku 1993, ktorý vznikol pri príležitosti osláv štvrtého výročia nežnej revolúcie, ste konštatovali, že *„by sme nemali ignorovať skutočnosť, že postkomunistické elity zlyhali v oblasti morálno-politickej tým, že nedostatočne vymedzili mantinely politickej kultúry.“* Toto zlyhanie ste vinili za rozpad Československa. Nie je práve zlyhanie revolučných politických elít príčinou nástupu mečiarizmu?

Už v čase revolúcie mnohí poukazovali na to, že rozchod s normalizačným režimom a vo všeobecnosti s komunizmom je až príliš nežný – a to bola naozaj pravda. Pravdou však bolo aj to, že predovšetkým pražská vetva revolúcie tento postup vysvetlila ústami je popredného predstaviteľa Petra Pitharta. Ten v tej dobe napísal a veľakrát neskôr zopakoval, že chybou revolučných čias bola okolnosť, že revolucionári boli v tom čase absolútne nepripravení na prevzatie politickej moci. Neexistoval žiaden koncept ani plán, ako postupovať v revolučnej dobe. Takmer všetky vzťahy boli nejasné a daný bol len fakt, že predovšetkým charisti nechceli vstúpiť dvakrát do tej istej rieky, nechceli opakovať predošlé dubiózne čistky a následné prenasledovania. Česi aj Slováci v 20. storočí prešli celým radom radikálnych spoločenských zmien, v ktorých popadali hlavy a boli povyhadzovaní na ulicu státisíce občanov. Túto prax už nik nechcel opakovať. Aj preto sa tzv. zodpovednosť za prechmaty bývalého režimu zredukovala na zodpovednosť spolupracovníkov a agentov ŠtB, zatiaľ čo ich berátori (ochrancovia) a zamestnávateľia ostali nevinní.

Ak niekto mal skutočne skončiť na pranieri hanby, tak to boli tí, ktorí dvakrát – vo februári 1948 a v auguste 1968 – pozvali okupačné vojská do našej krajiny a stali sa fakticky vlastizrad-

cami. V pätnástmiliónovom národe sa však nenašla ani sila, ani politická vôľa, ani zodpovednosť pred budúci generáciami za osudy Československa a následne aj za slobodu jeho občanov.⁹

Až na pár výnimiek sme dodnes svedkami fragmentácie (a faktických politických a volebných porážok) slovenskej demokratickej pravice. Nie inak to bolo aj vo voľbách v roku 1992, prečo ODÚ-VPN, za ktoré ste kandidovali aj Vy, vo voľbách pohorelo?

Nie menej dôležité, v porovnaní s prvými slobodnými voľbami (1990), boli voľby v roku 1992. Práve výsledky týchto volieb rozhodli o tom, že Československo sa definitívne rozpadlo. S odstupom času sme už pozabudli, že politický amaterizmus strán, ktoré hájili jednotu štátu, bol v týchto voľbách na hlavu porazený. Do zákonodarných zborov sa zo Slovenska nedostali strany, ktoré dovtedy obranu Československa považovali za základný kameň svojho volebného programu. Z parlamentu občan stiahol aj ODÚ-VPN. Do parlamentu sa nedostala ani Strana zelených (SZ), ba ani Demokratická strana (DS). Na Slovensku neuspel ani Václav Klaus s programom svojej ODS. Po rokoch sa ukázalo, že z tejto skupiny strán – nositeľiek revolučných myšlienok – predovšetkým z VPN ostala len hŕstka rozvadených revolucionárov.¹⁰

Neúspešné pôsobenie tohto typu strán v politike malo snáď aj iné, širšie príčiny. Veľké masové pohyby v spoločnosti sa v Európe odjakživa riadili emóciami, citom a srdcom, a iba málo uvážlivým a racionálnym rozhodovaním, ako svojho času na to upozornil Peter Pithart. Predovšetkým za desiatky rokov minulého režimu prišlo k nevídanému hodnotovému vykoreneniu Čechov aj Slovákov. Za pozitívum bola desaťročie považovaná spoločenská anonymita a hodnotová a svetonázorová bezprizornosť. Cenný bol občan, ktorý s davom splýval, a nie ten, ktorý sa svojimi názormi, postojmi z radu vymykal. Desaťročie spoločnosť ovládalo prvomájové heslo – kto stojí na chodníku (a nekráča v pouličnom dave), nemiluje republiku. Deťom sme od útleho detstva do kádrových materiálov vpisovali, či je alebo nie je v ko-

lektíve obľúbené, či sa nevymyká z priemernosti, či jednoducho nie je iné.¹¹

Disidenti v Rusku neboli a dodnes nie sú považovaní za občanov, ktorí sa na základe racionálnej voľby postavili režimu, ale za psychicky chorých, ktorí patria do ústavu. Nuž a v takejto atmosfére žili celé generácie, ktorým chýbal tmel zmysluplného jednotného postupu a prináležitosti k svetonázorovej a hodnotovej orientácii. Režim sa od počiatku snažil prostredníctvom kurzov VUMLu pretvoriť všetkých občanov na jedno kopyto, až sa mu cieľ vydaril a jednotne ich zahnal a zatlačil do opozície a opovrhovania režimom.

Nuž niet divu, že po počiatkovej spoločenskej eufórii rýchlo prišla dezilúzia. Keďže každý, kto bol účastný v revolučnom pohybe, si predstavoval a hľadal výhody pre seba a svoju rodinu. A pokiaľ ich nenašiel, tak sa od revolučnej zmeny rýchlo odkláňal. Politické hnutia a strany, ktoré vznikali na základe revolučných udalostí, sa rozpadali až sa premenili na hrstku pomätených sektárov, pravoverných moralizátorov demokracie a nositeľov romantických spomienok na revolúciu plných krivdy.

Mysleli ste si v roku 1992, po neúspešných voľbách, že vtedajší víťaz bude stáť pri zrode nezávislého štátu a zároveň sa stane hrozbou pre slovenskú demokraciu?

Áno, ale takéto pohľady opäť záviseli od participácie na predošlom režime. Iba pre zaujímavosť uvediem, že v roku 1992 Slovenský syndikát novinárov urobil prieskum verejnej mienky medzi svojimi členmi – novinármi. V ňom až 80 – 90 % členov tejto organizácie, ktorí sa dennodenne zapodievali politikou, považovalo Mečiara za naj dôveryhodnejšieho politika na Slovensku. Tak ako sa naň mal dívať občan, konzument takýchto informácií?¹²

Koniec koncov na Slovensku boli ako-tak názorovo spriaznené tri veľké skupiny obyvateľstva. Veriaci, ktorí sa vo svojej histórii neľahko vyrovnávali so Slovenským štátom a s HSLS. Komunisti (členovia KSS), ktorých bolo pol milióna, a tiež pohrobkovia reformného procesu – Dubčekovci. Práve oni sa v prvom období

novembra 1989 stávali do radov VPN a neskôr vytvorili bojovú, niekoľko desiatok tisícovú (50 000) masu vyškrtnutých bývalých členov KSS, do čela ktorých sa dostal Mečiar a jeho spolupracovníci z HZDS. Týmto len ťažko mohli konkurovať hlasy desiatky autorov Bratislavy nahlas, ochranárov, sociológov a odrobinky antikomunistov a politických väzňov.

Prečo bol taký populárny politik v roku 1991 odvolaný? Prečo išlo VPN do rizika konfliktu s verejnosťou, ktorá Mečiarovi dôverovala a ktorého členská základňa milovala?

Po prvých demokratických voľbách v júni 1990 sa ukázalo, že Mečiar je až príliš zviazaný svojím krátkym študijným pobytom na moskovskej komsomolke, členstvom v komunistickej strane v reformnej Dubčekovej a vylúčením v čase normalizácie, ale predovšetkým vlastnou povahou a túžbou po moci. Namiesto snahy o kolektívne riešenie demokratickej politiky stále viac, často aj pred sebou samým, siahal k politickej improvizácii a nevypočítateľnosti vlastných politických rozhodnutí. Prejavovalo sa to medziiným aj tým, že v čase, keď bol premiérom, absolútne nedôveroval koalíčnému partnerovi (KDH), robením politiky na vlastnú päsť bez vedomia vedenia hnutia VPN, často viac po porade so svojimi priateľkami a „poradkyňami“ než ministrami vlastnej vlády. Nespokojnosť s jeho poňatím politiky viedla k vytvoreniu tzv. rady starších vo VPN, ktorá mala byť protipólom autokratického ministerského predsedu a doplnkom svojho vajatajúceho predsedu KC VPN.¹³

Slabosť VPN sa prejavovala medziiným aj v konflikte, ktorý vo vnútri hnutia narastal medzi predsedom hnutia Jánom Budajom, hovorcom revolučným tribún Milanom Kňažkom (ktorý sa čoraz častejšie prikláňal k Vladimírovi Mečiarovi) a slabým a improvizujúcim predsedom KC VPN Fedorom Gálom. Je paradoxné, že ako prvý na stabilitu vedenia VPN zaútočil Mečiar spolu s Milanom Kňažkom, a to dodnes známym, avšak vymysleným škandalom o tzv. cenzúre slobodných televíznych vystúpení premiéra. Nasledujúci snem v Topoľčanoch, ako aj podpora Alexandra

Dubčeka Mečiarovi v prvých týždňoch konfliktu nič nerozhodli. Z tohto dôvodu aj odpoveď Fedora Gála, ktorý na Rade VPN požadoval demisiu predsedu vlády, bola pravým hýbateľom celého konfliktu.

Rada VPN a poslanecký klub VPN v súčinnosti s klubom KDH napokon v pléne Slovenskej národnej rady Mečiara v roku 1991 odvolali. Nastal vážna vnútropolitická a vnútrostranícka kríza. Dôsledkom tejto krízy bolo to, že radikálne krídlo VPN za spolupráce tzv. trnavskej iniciatívy stvorilo HZDS v čele s novým predsedom Vladimírom Mečiarom.

Okrem vzniku HZDS, čo malo prevratný vplyv na vnútropolitickú situáciu a zachovanie Československa, ale aj malú a veľkú privatizáciu, bol zaujímavý paradox, že politický potenciál popularity Vladimíra Mečiara si vo vnútri vedenia VPN sotvakto uvedomoval a Fedor Gál ani len netušil. Bez prípravy a bez rozumu sa pustil do otvoreného konfliktu s najpopulárnejším slovenským politikom nastávajúceho desaťročia.

Kľúčové osobnosti, ktoré podporovali Mečiara a vznik HZDS, boli Michal Kováč (neskorší prezident Slovenskej republiky), Alexander Dubček a už spomínaný hovorcovia revolúcie Budaj a Kňažko. Prečo sa pridali v roku 1991 na stranu Vladimíra Mečiara?

Každý z nich mal na to svoje vážne a vlastné dôvody. Keďže som z poverenia VPN zhodou okolností s nimi aj o podpore Vladimíra Mečiara rokoval, celkom stručne môžem uviesť tieto príčiny, tak ako si ich dodnes vybavujem.

Alexander Dubček svoju podporu Mečiarovi vyjadril listom vedeniu VPN a upozorňoval, že stratou Vladimíra Mečiara môže hnutie prísť aj o stratu jeho politickej podpory a tiež stratí podporu verejnosti. V tejto súvislosti sme sa stretli uprostred jedálne Federálneho zhromaždenia, kde spoločne s nami obedovalo asi tristo poslancov. Dubček, ktorého som požiadal o stretnutie, si priviedol aj niekoľko svojich osobných politických priateľov. Medzi inými poslanca parlamentu prof. Zdeňka Jičínského a svojho

blízkeho spolupracovníka Milana Lалуhu. Pokiaľ si pamätám, ja som argumentoval proti Dubčekovej podpore Mečiara najmä tým, že Vladimír Mečiar je nevyspytateľný a nepredvídateľný politik. Avšak na druhej strane Alexander Dubček argumentoval tým, že Mečiar vie krásne rečniť a doslova odo mňa chcel, aby som mu ukázal iného slovenského politika, ktorý založí a povedie sociálnodemokratickú stranu na Slovensku. Keďže som videl, že s predsedom Federálneho zhromaždenia ja a ani moje argumentu nepohnú, tak som mu nakoniec povedal, že tak ako mu národ nikdy nezabudne podpísanie moskovských dohôd, tak mu nezabudne ani túto podporu Vladimíra Mečiara. Pán predseda Dubček sa tak rozčúlil, že začal búchať pästou po stole, na ktorom sa doslova roztancovali tanieri s naším obedom. Napokon sme sa tak či tak priateľsky rozlúčili.

S Michalom Kováčom som sa tiež stretol v jedálni, no bolo to na malom salaši v blízkosti Považskej Bystrice. Naš rozhovor bol oveľa priateľskejší a prezident Kováč v ňom uznal takmer všetky moje argumenty. Nakoniec sa usmial a rozhovor skončil replikou: „*Michal, máš takmer vo všetkom pravdu. Dnešné vedenie ste všetko slušní chlapi, zároveň však nikto z vás o reálnej politike nemá ani len tušenie. Ak chcem ostať v politike, musím sa držať Mečiara, a nie Gála. Gál je typický kritický intelektuál, a nie politik.*“ Dojedli sme halušky, vypili žinčicu a rozlúčili sa. Len pre poriadok uvádzam, že pri rozhovore bol prítomný aj vtedajší člen KC VPN Juraj Flammík. Naše cesty sa dočasne rozišli, naplnili sa však aj moje slová, že kto si raz sadne na tigra, nesmie z neho zoskočiť, pretože ho ten tiger zožerie – minimálne aspoň dohryzie. Michal Kováč sa nakoniec čestne a hrdinsky vzoprel Mečiarovi, avšak na sklonku života draho zaplatil za svoje rozhodnutie. Konal však ako čestný muž, ktorý si vie priznať aj vlastné omyly.

Kňazkove a Budajove dôvody boli omnoho prostejšie. Milan Kňazko, ktorý po novembri 1989 odchádzal do Prahy ako potenciálny viceprezident, nakoniec u Václava Havla neuspel. A Jano Budaj cítil, že po známych zisteniach omylov svojho života pred

novembrom 1989 jeho éra predsedu v pôvodnom VPN definitívne končí. Obaja sa preto pokúsili uspieť v Mečiarovom HZDS. Budaj sa však hneď na začiatku zastavil. Kňažko až o rok neskôr.

Michal Kováč zohral rozhodujúcu úlohu pri odvolaní Vladimíra Mečiara v marci 1994, kedy a prečo nastal zlom v ich vzťahoch?

Chlieb sa zrejme lámal – tak ako to dnes už popisuje história – na Lexovej nedôveryhodnosti. V tomto prípade už definitívne kosa narazila na kameň.

V súčasnosti sa v médiách – medzi osobnosťami novembra 1989 – vedie súboj o to, kto vlastne stvoril Vladimíra Mečiara.

Kňažko, Gál či Dubček. Ako to z odstupom rokov vidíte Vy?

Dalo by sa povedať, že každý svojím dielom. Jeden skôr, iný neskôr. Jeden viac, druhý zas o čosi menej, možno aj z toho dôvodu, že nestihol. Je však potrebné jedným dychom dodať, že sa všetci usilovali svoj omyl aktívne napraviť.

NÁSTUP MEČIARIZMU ŠPINAVEJ PENY REVOLÚCIE SO SLOVENSKÝM VARIANTOM KRYŠTÁLOVEJ NOCI DLHÝCH NOŽOV, KTORÁ BOLA SPOJENÁ S DIVOKOU PRIVATIZÁCIOU (1994)

Po krátkom povolebnom období rokov 1992 – 1994 a pamätnom prejave prezidenta Kováča v parlamente v marci 1994 sa Slovenská republika dostala k predčasným voľbám. Ako hodnotíte ich výsledky?

Nepochybne ku kľúčovým negatívam povolebných výsledkov patrí vstup jurodivého Janka Luptáka a jeho robotníckej strany do parlamentnej politiky. Už existencia a volebné úspechy tejto strany signalizovali, že na Slovensku sa môže dostať do parlamentu politická strana iba s jednou myšlienkou – kradlo sa za Čarnogurského, kradne sa za Mečiara – a populistickým odkazom, že za mňa sa kradnúť nebude. Lupták to dotiahol nielen na podpredsedu parlamentu či k presadzovaniu vážneho stranického uchádzača o prezidentské kreslo (bagristu Miroslava Kočnára), no predovšetkým k aktívnym podielom na divokej privatizácii a rodinkárstve v politike. Taktiež naznačil politickú budúcnosť takých lídrov, ktorí priviedli svoje strany po desaťročiach do parlamentu. (Všetci kradnú, iba OĽaNO nekradne.)

Predsa len, nie je nakoniec dôležitejší podiel Jána Luptáka na novej vládnej koalícii – HZDS, SNS a ZRS, ktorá vyradila Slovensko z integračných snáh, než ten na rozpade SDE, z ktorého vytvoril ZRS?

Áno, nepochybne je. A k tomu účasť jeho a jeho poslancov na noci dlhých nožov. Československo od roku 1918 nepoznalo takýto spôsob výkonu parlamentarizmu. Tak okato nerobili svoje čistky ani Gottwaldovi revolucionári a o revolucionároch z novembra 1989 ani nehovoriac. Je príslovečné, že na tento masaker

parlamentnej demokracie akoby naša kolektívna politická pamäť chcela úplne zabudnúť. Skôr si pripomíname iné Mečiarove excesy a na túto noc zabúdame.

Nie je to aj preto, že predseda len únos a výbuch auta s horiacim dôstojníkom Remiášom sú strašnejšie obrazy a zapamätateľné aj pre súčasníkov?

Áno, sú. Strašné je aj to, že v mladej republike sa členovia jednej a tej istej politickej strany dostali do takého nezmieriteľného konfliktu, že ho riešili – pre civilizovaný svet – až nepochopiteľným spôsobom. V tom čase som pôsobil na Georgetownskej univerzite vo Washingtone, kde ma s týmito udalosťami konfrontovali miestni študenti aj učitelia.

Dokonca aj prestížny denník *The Washington Post* jedného rána vysvetľoval šokovaným Američanom, že v strede Európy je malá krajina, v ktorej si ministerský predseda vybavuje s hlavou štátu mocenské účty tak, že nechal uniesť jeho syna. Je to, písali noviny pre šokovaných Američanov, akoby britskej kráľovnej Alžbete II. uniesli syna Charlesa do Írskej republiky povstalci z IRA. Pamätám, že Slovákov študujúcich na univerzite oslovovali iní študenti, aby im vysvetlili nemožnosť a iracionalitu takejto kauzy. Jedným slovom – nik nám nechcel uveriť dôvody a „politické spôsoby“, aké boli v tom čase v srdci Európy možné. Aj preto vtedajšia americká ministerka zahraničia pokojne a rozvážne nazvala našu republiku „čiernou dierou Európy“.

Predseda aj v tom čase snáď vedenie štátu urobilo pre krajinu niečo pozitívne?

Áno, urobilo. Bolo toho však oveľa menej, než táto doba umožňovala. Povedzme, že HZDS a jeho koalícia konštituovali materiálnu základňu novej štátnej moci, pozháňali budovy centrálnych inštitúcií a Mečiar ich nakoniec zaplnil vlastnými stúpcami – za všetkých spomeňme nasledujúceho prezidenta Ivana Gašparoviča, či dnes svojského sudcu Štefana Harabina a ďalšie viac či menej výrazné osobnosti.

Hodnotovo však bolo Slovensko vyprázdnené a nie náhodou

sa dodnes hovorí, že na akých ideách a základoch štáty vznikajú, na takých aj potom nakoniec zanikajú. Nerád by som bol, keby sa raz naša krajina v turbulentných časoch vydala cestou dlhých nožov, ako to bolo ešte prednedávnom na Balkáne. Prejavy niektorých súčasných politikov to trochu naznačujú. Už dnes vystupujú na tlačových besedách s krvavými očami a vydávajú sa za vyšetrovateľov, prokurátorov a sudcov, ktorí neváhajú vyzývať verejnosť k lynčovaniu.

Po odvolaní Mečiara nastúpila vláda Jozefa Moravčíka – vláda tých, ktorí odišli od Mečiara a ktorí sa spojili s SDL, KDH a s maďarskými stranami – prečo táto vládna koalícia skončila tak skoro? Prečo nezostala pri moci až do riadnych volieb v roku 1996?

Po odchode Mečiara hlavne odštiepenci z HZDS, tvorcovia novej vlády, dočasnú vládu rýchlo položili – časom sa ukázalo, že nie posledný raz. V tej dobe to však nebola žiadna záhada, ako sa to možno javí z dnešnej perspektívy. Novú vládu paradoxne päť rokov po novembri 1989 tvorila prvýkrát aj postkomunistická ľavica v Československu – konkrétne SDL vedená Petrom Weissom. Ako vidíte, tak českí komunisti na túto príležitosť čakajú už takmer tridsať rokov a až teraz letmo siahajú po reálnej politickej moci.

Slovenskí transformovaní komunisti v ich delikátnom postavení nie div, že puristicky trvali na udelení legitimity v slobodných voľbách. S tým cieľom vytvorili širokú volebnú koalíciu (Spoločná voľba), ktorá ich mala doviesť k moci, no nakoniec iba s niekoľkými desatinami percent (o pár hlasov) sa dostala do parlamentu.¹⁴ Bola to jedna z najväčších taktických chýb vtedajšieho predsedu a vedenia SDL. Vláda Jozefa Moravčíka sa tak stala dočasnou vládou a Mečiar si na ďalšie funkčné obdobie uzurpoval moc v krajine. Vtedajší členovia vedenia SDL sa tak podobne, hoci nechcene zapísali k podporovateľom, ktorí Vladimírovi Mečiarovi pomohli k uchváteniu moci v slobodných parlamentných voľbách.